

Урок № 33

Зв'язне мовлення

Особливості будови опису пам'яток історії та культури.

Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки

Мета: пояснити особливості будови опису пам'яток історії й культури; формувати вміння визрізняти опис пам'ятки в тексті й усно переказувати його зі збереженням стильових вимог вихідного зразка; розвивати логічне й образне мислення, культуру усного мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* **Прочитати.** Вказати опис місцевості. Чи можна вважати, що в уривку подано ще один опис – опис давньої гравюри? Чи є ця гравюра пам'яткою історії й культури? Як ви розумієте вираз “пам'ятка історії та культури”?

Загальний вигляд Чортотлицької Січі показано на одній вельми цікавій гравюрі.

Вона виконана відомим гравером XVII століття Інокентієм Щирським на полотні завдовжки в 12 і завширшки в 7,5 четвертей. Лицевий бік гравюри весь списаний ликами, розділеними на шість рядів. В першому ряду зображена Богоматір, у другому – світлий князь Володимир: під ним – двоголовий орел. Обабіч Богоматері й Володимира – 12 фігур різних святих. У третьому ряду зображено місто Київ, в четвертому зліва – намальовано будинок, у якому сидять запорожці поруч із турками чи татарами на спільній раді, посередині – група козаків, які списами розміряють землю, а з правого боку – Запорозька Січ з клубами диму над нею. Січ оточена високим валом, на котрому стоять три гармати на колесах, за валом видніють шість куренів, серед яких височить маленька триглава церковця.

Нижче зображення Січі йде останній ряд постатей - чотирьох візантійських імператорів та двох російських царів – Івана й Петра. Думка, вкладена майстром у гравюру, очевидна – він показав головні моменти в історії Київської Русі у зв'язку з історією запорізьких козаків і зобразив сучасне йому царське двовладдя в Росії, підкріпивши його прикладом Візантійської імперії.

За Д.Яворницьким.

Словник. *Гравюра* – зображення, що є відбитком з малюнка, виконаного гравіюванням на дошці (друкарській формі). *Четверть* - старовинна міра довжини, що дорівнює четвертій частині аршина (17,775 см).

* **Прочитати (прослухати), з'ясувати стиль кожного з висловлювань.** Назвати відомі вам пам'ятки історії та культури.

1. Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини.

Об'єкт культурної спадщини – місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Пам'ятка – об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Із Закону України “Про охорону культурної спадщини”
від 8 червня 2000 р.

2. ПАМ'ЯТКА - 1. Предмет, що служить нагадуванням про кого-, що-небудь // Те, що служить наочним свідомством чиеї-небудь справи, праці і т.ін.. 2. Предмет матеріальної культури минулого. **І. історична** - залишок минулого, що є об'єктом вивчення історичної науки.

З тлумачного словника.

Словник. *Антропология* – наука про походження й розвиток людини, утворення рас. *Археология* – галузь історичної науки, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових пам'яток (місць поселення, поховання, решток житла, предметів побуту, знарядь праці, зброї тощо). *Естетика* – наука про прекрасне і його роль в житті суспільства. *Етнографія* – галузь історичної науки, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення, культурно-побутові взаємозв'язки. *Автентичність* – дійсність, справжність

ІІ. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

ІІІ. Вивчення нового матеріалу.

****Пояснення вчителя.***

Пам'ятка – це предмет матеріальної культури минулого, що зберігся. Пам'ятки існують рухомі (твори станкового живопису й скульптури, ювелірні вироби, предмети побуту: меблі, об'єкти, посуд тощо) та нерухомі, тобто постійно закріплені за одним місцем: будівлі, твори монументального мистецтва (настінний розпис, мозаїка, пам'ятники).

У реченнях опису пам'ятки (предмета) “даним” є назва предмета чи його частин, “новим” – ознаки предмета.

Якщо пам'ятка історії й культури є архітектурним комплексом (ансамблем), її опис є органічним поєднанням опису окремих будівель (церкви, каплиці, дзвіниці, трапезної, муру, брами тощо) та опису місцевості, ці споруди розташовані.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Чи можна вважати уривок поєднанням розповіді про пам'ятку з описом пам'ятки історії й культури?** Прочитати фрагмент-розповідь про історію пам'ятки та фрагмент-опис пам'ятки. Вказати фрагмент, що становить собою оцінку пам'ятки. Визначити стиль уривка, свою думку обґрунтувати.

Траянову колону встановлено 113 року нашої ери в Римі. Вона увічнювала могутнього імператора й проведена ним на початку II століття нашої ери воєнну кампанію проти Дакії – країни, що обіймала територію між Дунаєм і Прутом, загрожуючи римським володінням на південь від Дунаю. Рим мав виплачувати дакам щорічну данину. Внаслідок згаданої кампанії, відомої у світовій історії як Траянові війни, Дакію було підкорено, і кордони могутньої Римської імперії сягнули далеко на північний схід.

Первісно колону було увінчано бронзовим орлом. Згодом орла було замінено статуєю Траяна, а в XV столітті – статуєю Апостола Петра. Колона суцільно вкрита скульптурними рельєфами. Усього рельєфів 155. На них представлено найважливіші події військових походів Траяна 101-102 та 105-106 років.

Рельєфи виконані надзвичайно майстерно. Колона справляє враження урочистої величч.

З журналу.

Словник. *Рельєф* – опукле скульптурне зображення на площині.

*** Прочитати. З'ясувати поєднані в уривку типи мовлення.** У реченнях опису пам'ятки вказати “дане” й “нове”. З'ясувати стиль уривка.

Бунчук – проста, помальована начорно палиця завдовжки чотири з половиною аршини. На її верхньому кінці насаджено мідну кулю. Під кулею вставлено волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся.

Бунчук – клейнод, що належав кошовому отаманові, хоч носив його бунчужний, він же бунчуковий товариш, який під час походу тримав його над головою кошового.

За Д.Яворницьким.

Словник. *Аршин* – давня міра довжини (0,711 м). *Клейнод* – військова ознака, символ влади, що надавався козацькій старшині відповідно до посади.

V. Підготовка до роботи над письмовим вибіркоким переказом.

*** Читання тесту вчителем або учнями.**

***З'ясування значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.**

**Визначення теми і головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та допоміжних типів мовлення.*

**Коллективне складання плану вибіркового переказу тексту (фрагменту, що є описом пам'ятки історії та культури).*

**Повторне читання вчителем тексту (якщо у цьому є потреба).*

** Усне переказування опису пам'ятки за складеним планом.*

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Дібрати робочі матеріали до твору-опису названої вчителем пам'ятки історії та культури.

ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Скіфська пектораль

Скіфи! Одне це слово від VII ст. до н.е. аж до III ст. н.е. наводило жах на племена і народи Східної Європи та Близького Сходу. Це був своєрідний “караючий меч” для тодішнього світу. Водночас це був мудрий, працьовитий, лицарський народ, що прийшов у Північне Причорномор'я з неозорих просторів Азії. Скіфи мали високий художній смак.

Оскільки скіфи були кочівниками, вони не створювали ні скульптури, ні мозаїки. Їх способів життя найкраще відповідало мистецтво мініатюри – прикрашування зброї, домашнього начиння й особливо культових предметів, якими вони щедро обкладали покійників.

Перш ніж поховати свого царя у спеціально відведеному для цього місці – у Придніпров'ї, на рівні дніпрових порогів – скіфи здійснювали над його забальзамованим тілом обряд пам'яті. Тіло ховали в просторій гробниці разом із дружиною, слугами, кіньми. Біля царя клали золоті чаші й інші коштовні речі. Над гробницями насипалися величезні кургани.

У степах Південної України таких курганів виросло чимало. Згадку про них знаходимо у найвидатніших творах українського фольклору: думах, піснях. Археологічні розкопки могил-курганів розпочалися з середини XVIII ст.

У скіфських похованнях знайшли безліч предметів, які склали літопис культури й мистецтва Скіфії. Один з таких предметів, можливо, найпромовистіший, вдалося віднайти експедиції Інституту археології АН України 1971 року.

Досліджуючи царське поховання під Товстою Могилою у Дніпропетровській області знайшли велику нагрудну прикрасу – золоту пектораль, що важила 1150 грамів і сягала 30,6 сантиметрів в діаметрі.

Пектораль виготовлена із золота високої 958-ї проби, має чистий сонячний колір. Вона складається з трьох ріжкоподібних ярусів, з'єднаних між собою скрученими “ланцюжками” золотих порожнистих трубочок.

У верхньому ярусі пекторалі зображено побутову сценку. Двоє чоловіків чи то дошивають, чи то латають одєжину на зразок короткого кожушка. Праворуч від них – кобила з лошам, корова з телям, вівця, коза з козеням, птах, що злітає. Ліворуч – ті ж самі тварини з малятами, але в дещо інших позах.

Другий, середній ярус є смужкою рослинного орнаменту. Він складається з чітко окреслених листочків, квітів. Орнамент укріплений на плоскій платівці.

У третьому, нижньому ярусі відтворено жорстоку боротьбу між хижаками і травоядними тваринами. У центрі зображено кровожерних грифонів, які напали на коня. Лев і леопард напали на дикого кабана (праворуч) та на оленя (ліворуч), пси женуться за зайцем.

Як же узгодити мир і лад, відтворений у верхньому ярусі, розквіт природи у ярусі середньому із жорстокими сценами нищення сильними слабших у ярусі нижньому?

Основна тема пекторалі – тема нового року, який у скіфів розпочинався навесні. Таким чином, двоє зображених у верхньому скіфів лаштують не звичайну кожушину, а ритуальний одяг для новорічної церемонії. Навколо них – домашні домашні тварини з малятами, адже худоба дає приплід саме навесні. Весну символізують квіти й листочки, зображені в середньому ярусі.

Як же пов'язані з приходом нового року зображені в нижньому ярусі хижаки? За уявленнями скіфів, оновлення й очищення природи весною пов'язане із винищенням у природі старих і кволих тварин.

Отже, між трьома ярусами пекторалі існує тісний змістовий зв'язок.

Скіфська пектораль зберігається в Київському музеї історичних коштовностей України. (За Д.Степовиком; 470 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *мініатюра* (твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що відзначається тонкою технікою виконання), *експедиція*, *археологія* (галузь історичної науки, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових пам'яток), *ярус*, *орнамент* (візерунок, побудований на ритмічному чергуванні й поєднанні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів), *грифон* (в античній міфології фантастична істота – крилатий лев з орлиною головою), *ритуал* (сукупність обрядів), *церемонія* (урочистий офіційний акт за встановленим порядком).
- Скласти план вибіркового переказу: опису пекторалі (орієнтовний: 1. Вага і розмір пекторалі. 2. З чого виготовлено прикрасу, її колір. 3. Три ріжкоподібні яруси, з'єднані “ланцюжком” із золотих порожнистих

трубочок. 4. Побутова сценка й домашні тварини, зображені на першому ярусі пекторалі. 2. Рослинний орнамент на другому ярусі. 3. Сцени знищення травоядних хижаками на третьому ярусі. 4. Як пояснити зображене на прикрасі).

- На дошці записати: *1150 грамів; 30,6 сантиметрів в діаметрі; золота високої 958-ї проби; кровожерні грифони, тісний змістовий зв'язок.*
- Усно переказати опис пам'ятки – скіфської пекторалі.

2. Козацький прапор

Військові прапори належать до своєї ділянки українського мистецтва. Виконували їх нерідко серійно. З одного боку прапора наносилися певні традиційні рисунки: сонце, півмісяць, зірки. З другого – зображувалися цілком оригінальні елементи, а часом навіть композиції, подібні до картин. З відомих нам чотирнадцяти прапорів Запорізької Січі, виготовлених між 1769-1774 рр., немає й двох між собою тотожних.

На деяких прапорах втілено ідею небесної допомоги запорізькому воїнству, як, скажімо, на великому запорізькому прапорі, що датується 60-ми або 70-ми роками XVIII ст.

Прапор виконано з червоного шовку. Всі зображення нанесено олійними фарбами.

У верхньому правому куті - зображення Божого Сина, у лівому – лик патрона Запоріжжя Архангела Михаїла.

Посередині намальовано озброєну гарматами двоповерхову галеру. На ній – близько двох десятків запорожців. Усі козаки схвильовані якоюсь надзвичайною подією. Про це свідчать їхні пози, підняті вгору обличчя, чудово передані художником жваві жести. У запорожців вусаті обличчя, голені голови з оселедцями. Вбрані козаки у військовий запорізький одяг. Дві постаті переднього плану в багатих квітчастих жупанах підкреслені композиційно. Мабуть, це – старшини.

Психологічне напруження підкреслене зіставленням яскравих кольорів. Брунатна галера має яскраво-рожеву корму. Різко виділяється біля щогли постать старшини в блакитному жупані. Плями малинового, білого, синього, жовто-зеленого одягу козаків передають настрій тривоги, неспокою.

В основі зображеного на прапорі лежить легенда про небесну допомогу козацькому війську. І, хоч Богородицю на прапорі не намальовано, за своїм змістом картина перегукується з поширеними й улюбленими в Україні XVIII століття іконами Покрови.

На українських іконах, створених на сюжет Покрови, як правило, зображено Богородицю, яка своїм омофором покриває гетьмана, козацьку старшину, усе запорізьке товариство.

Християнське свято Покрови встановлене на честь Божої Матері. Легенда розповідає, що трапилось це у X ст. На Константинополь напали вороги, місту загрожувало зруйнування. Зібравшись у церкві, мешканці міста молилися про врятування. Серед молільників був юродивий Андрій. Саме

йому судилося побачити Богоматір, яка, йдучи повітрям, зняла з голови покров-омофор і розпростерла його над людськими головами, захищаючи молільників. Цієї миті вороги зняли облогу міста.

Християнське свято Покрови відзначається 14 жовтня. Це було головне свято запорізьких козаків. Богоматір вони вважали своєю заступницею у далеких походах, під її покровом вони не боялися ні розбурханої морської стихії, ні злих ворожих сил. Свою відмову від шлюбу запорожці порівнювали з високим божим призначенням Пріснодіви. Її зображення було на козацьких хрестах. Священною для кожного козацького лицаря на Січі була Покровська церква, від порога якої січовики вирушали на захист рідної землі і куди з подякою за порятунок поверталися після походів.

Запорожці високо шанували військові прапори, що належали до клейнодів. В уявленні низового товариства вони були нерозривно пов'язані з усім козацьким життям. Прапори є пам'ятками давнього українського мистецтва. (За П.Жолтовським та В.Супруненьком; 416 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *омофор* (довга широка оздоблена зображенням хрестів смуга тканини), *Пріснодіва* (вічно непорочна Діва), *клейнод* (знак влади), *патрон* (тут: захисник, заступник), *галера*, *орма*, *юродивий* (у релігійних людей – жебрак, божевільний, що має дар віщуна).
- Дібрати синоніми до слів *традиційний*, *оригінальний*, *тотожний*.
- Скласти план опису козацького прапора (орієнтовний: I. Прапор виконано з червоного шовку. II. Зображення олійними фарбами. III. Що намальовано на прапорі. 1. У верхньому правому куті – лик Христа. 2. У лівому куті – зображення Архангела Михаїла. 3. Посередині – двоповерхова галера. 4. Близько двох десятків схвильованих козаків. 5. Композиційно підкреслені дві постаті. 6. Яскраві кольори передають психологічне напруження.)
- На дошці записати: патрон Запоріжжя Архангел Михаїл, низове товариство.
- Усно переказати опис пам'ятки – козацького прапора.